

เรียกลักษณะภูมิประเทศที่สัมพันธ์กับลำน้ำและสภาพป่าทุ่งป่าทามไม่ว่าจะเป็น กุด ช่อง เลิง ซอม นาม ฯลฯ แสดงถึงความช่างสังเกตและความละเอียดลออในความคิดที่จะจำแนกและประมวลความรู้ในระบบของท้องถิ่นได้อย่างดี

การอนุรักษ์ และการจัดการศึกษา

เสาวลักษณ์ กุศลทรามาส (๒๕๔๓) ศึกษาเรื่อง “กลวิธีการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน: กรณีศึกษาย่านท่าวังไทร ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา” พบว่ากลวิธีการสร้างจิตสำนึกได้แก่ การตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนพร้อมมาตรการ การใช้วัฒนธรรม ความเชื่อและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า โดยผ่านกระบวนการสร้างความรู้ในการพึ่งพาป่าของชุมชนต้องมีการร่วมกันปกป้องป่า มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบเข้าไปมีบทบาทสำคัญและมีกลไกภาคประชาชนภายในหมู่บ้านที่จะก่อให้เกิดความรู้ในการจัดการป่าด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญ

นริศรพงษ์ ชำนาญวิริรักษ์ (๒๕๔๔) ศึกษา “พฤติกรรมการณ์อนุรักษ์ป่าไม้ของราษฎรรอบแนวเขตป่าชุมชนป่าเขาวง ตำบลวังตะเฒ่า อ.หนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ ในด้านลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ทักษะ ความเชื่อ พฤติกรรม ปัญหาและปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการอนุรักษ์ป่า แต่มีปัญหาสำคัญด้านการลักลอบเก็บของป่า การขาดงบประมาณพัฒนาและอนุรักษ์ป่า การขาดการจัดมาตรการอนุรักษ์ป่าร่วมกัน และมีปัจจัยด้านความรู้ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าของประชาชน

ไพโรตปราน พรหมทรัพย์ (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง “การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมสิ่งแวดล้อมศึกษาเรื่องป่าชุมชนสำหรับเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์” โดยศึกษาเกษตรกรตำบลนาสาม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พบว่าเกษตรกรผู้เข้ารับการฝึกอบรม เห็นว่าหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาเหมาะสมได้รับประโยชน์และเกิดความรู้เป็นอย่างดี

การจัดการป่าชุมชน

ประจัน คาวังป่า (๒๕๔๔) ศึกษา “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนในเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม การดำเนินงานและการให้ความรู้ ของหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบร่วมกับประชาชน การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าของประชาชน พบว่า การจัดการป่าชุมชนส่วนใหญ่เป็นการรักษาสภาพป่าเดิม มีคณะกรรมการบริหารจัดการ ชาวบ้านมีความรู้ในการจัดการป่าในระดับมาก แต่ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ และมีความแตกต่างกันในกิจกรรมในการจัดการป่าชุมชนในด้านการวางแผน การดำเนินงาน การดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์

ประภาพร ศรีหาพรหม (๒๕๔๔) ศึกษา เรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมในกิจกรรมสาธารณะ หญิงชายกับการจัดการป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าผู้หญิงจะมีบทบาทหลักด้านการรับผิดชอบเลี้ยงดูครอบครัวไม่มีบทบาทที่แสดงออกได้จริงในเรื่องสาธารณะและการจัดการป่าชุมชน แสดงประเด็น

การตีบทอดทางวัฒนธรรมว่าหญิงต้องมีหน้าที่ในบ้าน ควรจะต้องส่งเสริมบทบาทผู้หญิงในการสร้างความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ หรือการอยู่ร่วมกันในด้านต่าง ๆ และพบว่าในการสภาพต่าง ๆ ของชุมชนอีสานจะให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติที่อาจจะส่งเสริมให้ผู้ชายและผู้หญิงมีโอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่เอื้อต่อกันได้ เพราะวาระระบบความสัมพันธ์ของชายหญิงในอีสานส่วนใหญ่ไม่คงรูป สามารถปรับเปลี่ยนได้

นอกจากนี้งานศึกษาก็ได้ชี้ให้เห็นว่าความรู้ในการจัดการทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นน้ำ ที่ดิน ป่าทุ่งป่าทาม ฯลฯ นั้นมิได้เป็นความรู้ที่แยกออกอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดจากความรู้ชุดอื่นๆ เพราะระบบความรู้เกี่ยวกับพืชพันธุ์นานาชนิดในป่าทุ่งป่าทาม ยังสัมพันธ์กับความรู้เรื่องการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน สรรพคุณของสมุนไพรที่ชาวบ้านคุ้นชินและใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังต้องเรียนรู้ธรรมชาติหรือลักษณะเฉพาะของพันธุ์ไม้ที่มีประโยชน์อื่นๆ ต่อระบบนิเวศ ที่มากกว่าคุณค่าในตัวมันเอง เช่น การบุกเบิกป่าทามใหม่เพื่อใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูก ก็จะเลือกพื้นที่ที่มีฝายน้ำ หัวลิง เสียว ฯลฯ ขึ้น เพราะพืชเหล่านี้สามารถฟื้นกลับทั้งขนาดและจำนวนอย่างรวดเร็ว ทำให้คงสภาพของระบบนิเวศป่าทามแบบเดิมได้ภายใน ๒-๓ ปี หรือพืชน้ำบางชนิด เช่น ผักเพ็ชร์ สามารถปกป้องสัตว์น้ำให้อยู่ในพื้นที่อนุรักษ์แบบธรรมชาติได้ เพราะผักเพ็ชร์มีลักษณะเป็นพุ่มหนามใหญ่ คลุมผิวน้ำไว้ อุปกรณ์จับปลาที่เน้นการจัดให้ได้ปริมาณปลาจำนวนมากๆ เช่น แห ก็ไม่สามารถที่จะจับได้ การแพร่พันธุ์ปลาในระบบนิเวศป่าทามจึงมีความสมดุล นอกจากประเด็นของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน สัตว์ พืช และพื้นที่ป่าแล้ว

งานของประสิทธิ์ คุญรัตน์และคณะ ยังได้ชี้ให้เห็นมิติของการเข้าไปแทรกแซงชุมชนโดยรัฐและทุน โดยข้อมูลบางส่วนชี้ให้เห็นพลวัตของการใช้ประโยชน์จากลำน้ำมูลและที่ป่าทุ่งป่าทาม ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อกระแสทุนใหม่กระหน่ำเข้ามา สิ่งปรากฏชัดเจนที่สุด คือ รถไถนา อันเป็นเครื่องมือสำหรับการแปรเปลี่ยนข้าว จากการเป็นเพียงอาหารหลักของชุมชนให้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนชนบท ได้เข้ามาช่วยเพิ่มศักยภาพในการขุดพืชพันธุ์ที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศที่กล่าวมาข้างต้นอย่างถอนรากถอนโคน การฟื้นคืนด้วยวิถีธรรมชาติแบบเดิมเริ่มหายไป พร้อมๆ กับการหายไปของพื้นที่ป่าทุ่งป่าทามอีกในหลาย ๆ แห่ง

๒.๑ การจัดการลุ่มน้ำ

พื้นที่อีสานใต้ในขอบเขตทั้ง ๖ จังหวัดที่ทำศึกษาจะมีแกนร่วมของวิถีชีวิตชุมชนอยู่ที่ลุ่มน้ำมูลตั้งแต่นครราชสีมาจนถึงอุบลราชธานี ภาพรวมของสิ่งที่ค้นพบภายใต้ประเด็นของการจัดการลุ่มน้ำมูลหรือข้อมูลความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำมูล ที่รวมไปถึงคันน้ำ เช่น ลำตะคอง ลำพระเพลิงหรือลำน้ำอื่น ๆ ป่าทุ่งป่าทามบริเวณลุ่มน้ำทั้งในรูปของงานวิจัย บทความ และเอกสารวิชาการอื่นๆ ที่ศึกษาโดยสถาบันวิชาการต่างๆ ทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นมีมากพอสมควร และค่อนข้างมีความแตกต่างหลากหลายในเชิงประเด็นปัญหาการศึกษา แนวคิด มุมมอง เนื้อหา ระเบียบวิธีการศึกษา ข้อค้นพบ ตลอดจนการชี้ประเด็นที่เป็นนัยเชิงนโยบายต่อการพัฒนา และการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำมูล การ

สำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับกลุ่มน้ำมูลย้อนหลังทำให้ทราบถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับกลุ่มน้ำมูลซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิจัยของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้สนใจโดยทั่วไป และผู้ที่ปฏิบัติงานในพื้นที่กลุ่มน้ำมูลต่อไป การศึกษาครั้งนี้พยายามจะจัดกลุ่มความรู้ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

เชื่อกับชุมชน

เชื่อกับกลุ่มน้ำมูลเป็นประเด็นที่โดดเด่น เป็นสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการเสื่อมถอยของพลังชุมชน การแปรเปลี่ยนพลังชุมชน วิถีชีวิตชุมชนเป็นประเด็นระดับชาติถึงความขัดแย้ง การพัฒนา การอนุรักษ์สิทธิชุมชน การศึกษาชุมชนอีสานได้จะละเลยประเด็นปัญหาเชื่อกันไปไม่ได้ เพราะทั้งจากผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างยาวนานต่อเนื่อง และความเป็นไปต่อระบบวิถีชีวิตชุมชนทั้งชนบทและในเมือง สิ่งที่เกิดขึ้นในประเด็นนี้ประกอบด้วยงานวิจัยของทั้งนักวิจัย คณะ องค์กรวิจัย หน่วยงานรัฐ องค์กรภาคเอกชนดังประมวลได้ คืองานวิจัยของมหาวิทยาลัยขอนแก่น การศึกษา “เรื่องการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้านเศรษฐกิจและสังคม ของประชาชนที่ได้รับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัย โครงการ โรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล” ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม โดยติดตามความเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องด้านเศรษฐกิจและสังคมจากประชากรกลุ่มเดียวกัน ในปี พ.ศ.๒๕๓๖ และปี พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๔๑ ในพื้นที่ศึกษาทั้งหมด ๑ หมู่บ้าน เพื่อประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ และสังคม ของประชากรที่ได้รับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัยเนื่องจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล ผลการศึกษาที่สำคัญพบว่าชาวบ้านมีอาชีพหลักคือการทำนา มีเพียงจำนวนไม่ถึงร้อยละ ๑ ที่มีอาชีพประมง รายได้จากการทำประมงลดลงมากหลังมีเขื่อน อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วนมากมีทัศนคติดีต่อเขื่อนและพอใจโครงการเพราะทำให้มีไฟฟ้าใช้ มีการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ได้รับค่าชดเชยสร้างบ้าน มีเขื่อนแล้วทำให้รัฐมีรายได้ มีรายได้จากการจับกุ้งที่ปล่อยโดย กฟผ. และอยากให้รัฐปล่อยปลามากขึ้น มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่พอใจเขื่อนเพราะหาปลาได้น้อยลงซึ่งร้อยละของความไม่พอใจจะเพิ่มขึ้นในแต่ละปีที่สำรวจ เพราะรู้สึกถึงค่าชดเชยที่ไม่ยุติธรรม จากการเกิดน้ำท่วมที่ทำกิน ต้องย้ายบ้าน เขื่อนทำลายธรรมชาติทำให้เกิดความยากลำบากในการหากิน มีหนี้สินจากการกู้ยืมมาสร้างบ้าน มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้น ชาวบ้านเห็นแก่ตัวมากขึ้น ไม่สามารถเพาะปลูกหน้าแล้งริมมูลได้

งานวิจัยที่สอดคล้องกับข้อค้นพบข้างต้นอีกส่วน คือ งานการศึกษาของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ในเรื่อง “การติดตามสภาพเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับราษฎรและชุมชนในเขตกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง” (๒๕๔๓) ผลการศึกษามีความใกล้เคียงกับ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เพราะประเด็นและวิธีการศึกษาลักษณะคล้ายกัน เพียงแต่ศึกษาระหว่างการทดลองเปิดประตูระบายน้ำเท่านั้น และ ไม่ได้ศึกษาเรื่องพลังงานไฟฟ้าเช่นกัน วัตถุประสงค์เพื่อติดตามการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมและประเมินศักยภาพของทรัพยากรต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนก่อน และหลังการสร้างเขื่อนปากมูลและจัดทำฐานข้อมูลและแผนปฏิบัติการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร วิธีการศึกษาเป็นแบบสำรวจสำมะโนประชากรจากรายการที่ได้รับเงินค่าชดเชยการสูญเสียรายได้

ประมาณจำนวน ๖,๑๖๐ ครัวเรือน และครัวเรือนเปรียบเทียบอีกจำนวน 900 ครัวเรือน ประเด็นการศึกษาเน้นด้านรายได้ที่มาจากภาคเกษตรและประมง ซึ่งพบว่ารายได้จากการทำประมงเพิ่มขึ้นหลังเปิดประตูละบายน้ำ นอกจากนี้พบว่า ชาวบ้านส่วนมากมีทัศนคติที่ดีต่อเขื่อน และมีความพอใจในเขื่อนเช่นเดียวกับผลการศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น

ในทางตรงกันข้ามข้อค้นพบที่ได้แจ้งผลการวิจัยทั้งสองโดยการศึกษาของคณะนักวิจัยไทบ้าน สมาชิกชาคนจน กรณีปากมูล และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ (๒๕๔๕) เรื่อง “แม่มน การกลับมาของคนหาปลา” ที่นำเสนอว่าระบบนิเวศลุ่มน้ำมูลเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการสร้างชุมชน การสร้างเขื่อนปากมูลได้ทำลายระบบนิเวศในแม่น้ำมูลและทำให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อการทำมาหากิน ปัญหาสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับทรัพยากรปลา แก่งหิน และพืชพรรณริมน้ำมูล นำมาซึ่งความขัดแย้งทางการเมืองอันยาวนาน การเปิดประตูละบายน้ำเขื่อนปากมูลทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านพื้นถิ่นกลับมาอีกครั้ง โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและสังคมที่สัมพันธ์กับการคืนกลับมาของปลาจากแม่น้ำโขงยังแม่น้ำมูล ประกอบกับงานของพัชรินทร์ ลาภานันท์ (๒๕๔๕) ศึกษาเรื่อง “การปรับตัวทางวัฒนธรรมของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล” ที่เน้นการศึกษาเชิงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชาวบ้านหลังการเกิดเขื่อนปากมูล พบว่า ชุมชนในลุ่มน้ำมูลต้องปรับตัวในด้านการย้ายถิ่น ที่มีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคม จึงย้ายถิ่นไปในพื้นที่ใกล้เคียงถิ่นเดิม ใกล้ริมน้ำมีเครือข่ายอยู่ร่วมกัน เพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีการปรับตัวจากแนวคิดการประกอบอาชีพเดิม “เขื่อนบานหลังปลา” “พรวนปลา” เป็นอาชีพรับจ้างทั้งในนอกภาคเกษตร และในและนอกพื้นที่ มีการปรับตัวทางสังคมที่ขัดแย้งเกิด “การแยกตัว” ของชุมชน การปรับตัว แบบได้กลับชุมชนในลักษณะการชุมนุมเรียกร้องต่อรัฐ ทั้งหมดนี้สะท้อนศักยภาพของชาวบ้านที่มีความหลากหลายในกระบวนการปรับตัว ที่จะต้องพิจารณาในการพัฒนาในระดับต่อ ๆ ไปทำให้เห็นภาพของการต่อสู้ทางวิชาการจากฐานของวิถีชุมชนเป็นเรื่องที่ต้องติดตามตรวจสอบความเป็นจริงและความเชื่อถือได้ของกระบวนการวิจัย

การจัดการและการอนุรักษ์ลุ่มน้ำของชุมชน

ชุมชนอีสานได้ตลอดลุ่มน้ำมูลถูกศึกษาในแง่มุมของการจัดการและการอนุรักษ์ ลุ่มน้ำทั้งเชิงรูปแบบการจัดการ เชิงพฤติกรรม เชิงจิตสำนึกและการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยงานวิจัยของ สุทธิพร อนันต์พิพัฒน์กิจ(๒๕๔๑) ในเรื่อง “แบบจำลองคณิตศาสตร์เพื่อการจัดการคุณภาพน้ำในลำตะคอง” ในพื้นที่สาขาภิบาลสีคิ้ว สูงเนิน เมือง จักราช” โดยเน้นการศึกษาคุณภาพน้ำในภาวะที่ไม่มีการจัดการใดๆ ได้ข้อเสนอว่าองค์กรปกครองท้องถิ่นคือสาขาภิบาลในขณะนั้นที่มีลำตะคองไหลผ่านจะต้องมีการจัดการคุณภาพน้ำด้วยการขยายระบบบำบัดน้ำเสียเพื่อทำให้คุณภาพน้ำอยู่ในระดับที่ ๓ ซึ่งหมายถึงการจัดการที่ผ่านยังมีปัญหาและผู้วิจัยมุ่งเน้นไปที่การระดมความคิดเห็นขององค์กรปกครองท้องถิ่น ในทำนองเดียวกับงานวิจัยของกฤตเมธ สุทธิหาญและคณะ (๒๕๔๖) ศึกษา เรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์การบริหารส่วนตำบลในเขตแม่น้ำมูล โดยศึกษาในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ

และอุปสรรชธานี พบว่าการจัดการทรัพยากรน้ำโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีปัจจัยสำคัญคือ การกระจายอำนาจ ความพร้อมของบุคลากรความเป็นทางการขององค์กร และการพึ่งพิงทรัพยากรน้ำของชุมชนตามลำดับ มีการพึ่งพิงทรัพยากรน้ำในระดับน้อยมากที่สุดเนื่องจากชุมชนอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำ ผลที่พบที่สำคัญคือ การขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำ ความสำคัญและศักยภาพของบุคลากรใน อบต. นอกจากนี้ที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่าแนวทางการพัฒนาจะต้องเน้นการมีส่วนร่วมของภาครัฐ อบต. และผู้นำชุมชน เป็นแกนในการให้ความรู้สร้างความร่วมมือให้กับชุมชน มีการใช้เครือข่าย อบต. และส่วนราชการมาเป็นกลยุทธิ์ในการพัฒนา แต่งานของวิลาวัลย์ สุทธิวัฒนฤทธิ (๒๕๕๑) เรื่อง “ความรับผิดชอบต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำของรัฐบาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศึกษากรณีการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่” กลับมองไปในด้านผลกระทบของการสร้างเขื่อน ที่มีผลกระทบต่อสภาพความสูญเสียของประชาชนทั้งสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สิทธิชุมชน ที่เป็นมิติทางกฎหมายพบว่า ไม่มีกฎหมายที่คุ้มครองชาวบ้าน ได้อย่างแท้จริงและสมบูรณ์ ชาวบ้านเป็นอาชญากรในพื้นที่ต้นน้ำ จะต้องมีการบวนการที่อยู่บนการเคารพสิทธิของชาวบ้าน มีกฎหมายที่คุ้มครองอย่างแท้จริงมากกว่าการชดเชย และการดูแลด้านสวัสดิการ ซึ่งน่าจะหมายความว่าความรับผิดชอบต่อการจัดการลุ่มน้ำไม่น่าจะเป็นภาระหน้าที่ขององค์กรปกครองท้องถิ่นแต่ควรพิจารณาว่าเป็นปัญหาสังคมระดับชาติ

ในขณะที่เดียวกันก็จะพบว่ากระแสของการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ถูกให้ความสำคัญในการศึกษาด้วยเช่นกันดังจะพบจากงานวิจัยของนิสภัทร์ นวลคำแหง (๒๕๕๒) เรื่อง “การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาลำตะคอง กรณีศึกษา: ชุมชนทุ่งสว่าง-ศาลาลอย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านความต้องการและรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งน้ำ พบว่าประชาชนมีความต้องการในระดับปานกลาง และมีส่วนร่วมในระดับต่ำ ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านกลไกกรรมการชุมชน การสื่อสาร กิจกรรมกลุ่มร่วมกับภายนอก และการให้ความรู้ปัญหามลพิษทางน้ำ และแสวงหาภูมิปัญญาในชุมชนเพื่อการจัดการน้ำร่วมกัน และงานของสนั่น ชูสกุลและคณะ (๒๕๕๕) เรื่อง “ผลการติดตามและสรุปบทเรียนโครงการเสริมกระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำ จังหวัดสุรินทร์” ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำว่าชุมชนที่อยู่ในบริเวณตลอดสายน้ำ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำ การส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องจะเป็นแนวทางที่ยั่งยืน เช่น การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา การกำจัดวัชพืช การจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ลำน้ำ โดยผ่านความร่วมมือของผู้นำในชุมชนเอง ทั้งพระ ผู้ใหญ่ในชุมชน หรือผู้นำในด้านการปกครองจะทำให้เกิดกลุ่มร่วมมือขึ้นได้

นอกจากนี้งานศึกษาพฤติกรรมการณ์อนุรักษ์น้ำในลำตะคองของ เนตรนภา รัตนโพธิ์นันท์ (๒๕๕๑) ที่เน้นการศึกษากลุ่มคนในเขตเทศบาลนครนครราชสีมา มองพฤติกรรมของบุคคลผ่านนัยของจิตวิทยาสังคม บุคลิกภาพ การตอบสนองต่อแรงกระตุ้นและการรับรู้ มีข้อสรุปว่าการอนุรักษ์ลำตะคองจึงควรที่จะสร้างแรงกระตุ้นในการอนุรักษ์หรือให้ความใส่ใจสิ่งแวดล้อมมากขึ้น มีข้อเสนอว่าควรจัดอบรมเชิงปฏิบัติการในการอนุรักษ์ลำตะคอง เน้นการบรรยายความรู้และการปฏิบัติคนที่ถูกต้อง ให้ประชาชนมีความรู้และมีทัศนคติและพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์ลำตะคอง อย่างไรก็ตามข้อสรุปของ

งานวิจัยทั้งสองชิ้นมีจุดร่วมกันหลายประการ เช่น การมองว่าการอนุรักษ์และจัดการน้ำลำตะคองในพื้นที่เขตเทศบาลที่ไม่สามารถแก้ไขได้ และนับวันจะสถานการณ์จะเลวร้ายลงทุกทีนั้น เป็นเพราะประชาชนผู้อาศัยริมสองฝั่งน้ำ “ไม่มีความรู้” ควรจะรณรงค์ให้ความรู้และปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์แก่ประชาชนเหล่านั้น

เศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำ

การสำรวจความรู้โดยใช้ลุ่มน้ำเป็นตัวตั้งแล้วพิจารณาด้วยระบบเศรษฐกิจชุมชน ได้ถูกจัดเป็นประเด็นในการศึกษาด้วยเช่นกัน ได้แก่งานวิจัยของศุภยา บุญภักดี (๒๕๔๑) เรื่อง “การประเมินผลทางเศรษฐกิจของโครงการแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาโครงการแหล่งน้ำการเกษตรแบบผสมผสาน” ที่เป็นโครงการช่วยเหลือจากองค์กรความร่วมมือแห่งชาติญี่ปุ่น (JICA) ตามแบบจำลองของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรมชลประทานและมหาวิทยาลัยเกียวโต พบว่าสามารถใช้ได้ดีในโครงการเกษตรผสมผสาน เกษตรกรสามารถเปลี่ยนแบบแผนการผลิตได้ โดยจะมีแหล่งน้ำที่ดีสำหรับใช้ในโครงการ แต่ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของสถานที่ตั้ง การออกแบบทางวิศวกรรม การบริหารการใช้น้ำและการวางแผนการผลิตที่เหมาะสม โดยที่เกษตรกรจะสามารถพัฒนาอาชีพเกษตรได้ดี มีความยั่งยืนและมีผลต่อความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และงานศึกษาเรื่อง พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง ของ นภาพร หะวานนท์และคณะ(๒๕๔๕) เป็นงานศึกษาอีกเรื่องหนึ่งที่มีความชัดเจนในแง่ของการใช้กรอบแนวคิดนิเวศวิทยาสังคมและวัฒนธรรมในการศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำ เพราะผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ต่อการใช้และการทรัพยากร มองความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ทรัพยากร ระบบนิเวศ และภูมิปัญญาในการใช้และอนุรักษ์ การศึกษามีความเด่นชัดที่การเรียนรู้ภาพของพลวัตผ่านประวัติศาสตร์บอกเล่าของผู้คน ร่วมกับประสบการณ์ชีวิตของคนพื้นถิ่นที่เกี่ยวข้องกับลำพระเพลิง

วิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำ

ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำอีสานใต้ต้องผ่านกระบวนการสร้างและทำลายวิถีชีวิตของตนเองมาโดยตลอดทั้งจากผลพวงของการพัฒนา การละเลยและขาดการเรียนรู้วิถีเดิมโดยติดกับวิถีใหม่ทำให้มีการศึกษาในด้านนี้เช่นกันได้แก่งานของเขมิกา หวังสุข (๒๕๔๓) เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมในลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีเมืองเสมา อำเภอสูงเนินจังหวัดนครราชสีมา” ในมิติของพัฒนาการของชุมชนโบราณที่สัมพันธ์กับลุ่มน้ำมูลพบว่าลุ่มน้ำเป็นแหล่งแลกเปลี่ยน รองรับและถ่ายทอดวัฒนธรรมในชุมชนมาโดยตลอด ความเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต จะเห็นได้ชัดจากการศึกษาสภาพการตั้งถิ่นฐานและความคิดเห็นเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรในชุมชนแออัดริมฝั่งลำตะคอง (ประชา แก้วอินทร์และคณะ, ๒๕๔๓) ศึกษาสภาพการตั้งถิ่นฐานมีข้อสรุปที่โน้มน้าวไปในทางที่จะจัดการพื้นที่ชีวิตให้ริมฝั่งลำตะคอง โดยการย้ายชุมชนแออัดที่อยู่ริมสองฝั่งน้ำไปอยู่ที่อื่น โดยเสนอให้รัฐเป็นผู้จัดหาที่อยู่ใหม่ให้ มีข้อเสนอแนะชัดเจนว่าควรจะย้ายชุมชนแออัดริมฝั่งน้ำไปอยู่ที่อื่น เพราะเป็นอุปสรรคต่อ

การอนุรักษ์ลำน้ำ เหตุผลสำคัญคือประชากรรรมฝั่งลำตะคองมีการศึกษาต่ำ รายได้กับรายจ่ายพอกๆกัน ไม่มีเงินออม บางคนมีหนี้สิน ไม่สามารถพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ติดมาตรฐานได้ สภาพบ้านจึงมีลักษณะชั่วคราวหรือกึ่งถาวร เป็นลักษณะของบ้านในชุมชนชนบทมากกว่าเมือง ไม่เหมาะสมที่จะตั้งอยู่ โดยผู้วิจัยกล่าวอ้างหลักในเชิงทฤษฎีว่า “พื้นที่ริมฝั่งน้ำเขตเมือง” น่าจะกันไว้เป็น “พื้นที่สีเขียวส่วนรวมสำหรับคนเมือง” มากกว่าเป็น “สลัม”

๒.๘ เศรษฐกิจอีสานใต้

งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจอีสานใต้ในห้วงที่มีการสำรวจมีอยู่อย่างหลากหลายที่พอที่จะสะท้อนให้เห็นปัจจัยต่อรากฐานของพลังชุมชนที่มีทั้งการใช้ภูมิปัญญาเดิมและศักยภาพภายในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงภาวะทางเศรษฐกิจได้เอง การรับเข้าจากปัจจัยการพัฒนานอกชุมชนและการผสมผสานสามารถระหว่างปัจจัยทั้งสองจะทำให้เห็นภาพของการเคลื่อนตัวและและรูปแบบของเศรษฐกิจท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะงานวิจัยนำเสนอว่าอีสานใต้มีระบบเศรษฐกิจแบบควบคู่กันสองระบบคือระบบเศรษฐกิจแบบชุมชน(ยังชีพ) และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม งานศึกษาของ สมคิด พรหมจักษ์และ คณะ (๒๕๔๕) เรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้: ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (๒๕๔๕) เรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๔๘๘-๒๕๔๕) วิลาศ โพธิสาร (๒๕๔๓) เรื่อง รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่างระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๖๕-๒๕๔๔ ทำให้เราได้เห็นถึงพลวัตของการทำมาหากินของชาวอีสานใต้ได้ชัดเจนมากโดยเฉพาะการขับเคลื่อนของเศรษฐกิจที่เป็นผลมาจากมีความสัมพันธ์กับรัฐและทุนนิยมทำให้เศรษฐกิจอีสานใต้ขึ้นระบบตลาดมากขึ้นโดยการผลิตสินค้าเกษตรที่สำคัญคือข้าวหอมมะลิ ทำไร่มันสำปะหลัง ปอแก้ว ข้าวโพด อ้อย หอมแดง กระเทียมและ ผลไม้ อีสานในอดีตการขายตัวของชุมชนเมืองและชุมชนริมทางรถไฟ และ บริเวณที่เป็นชุมทางเดินของรถยนต์ต่างๆ นอกจากนี้เมื่อรัฐบาลมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ (๒๕๐๔) ทำให้อีสานได้รับอิทธิพลของทุนนิยมโดยตรง

การใช้ภูมิปัญญาเดิมและศักยภาพภายในชุมชน

การใช้ภูมิปัญญาเดิมและศักยภาพภายในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงภาวะทางเศรษฐกิจได้เอง เป็นข้อสงสัยในความเป็นจริงที่มีการศึกษาซึ่งพบจากการศึกษาของลินดา เพียววิทย์ (๒๕๔๑) เรื่อง “ความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์หรือภาพฉายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจครอบครัวอีสาน: กรณีหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ” ในมุมมองของข้อโต้แย้งในเรื่องครอบครัวชาวนาไทยในอีสานเป็นหน่วยที่มีการจัดการกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีหลักการอย่างชัดเจนหรือไม่ ด้วยการศึกษาย้อนรอยจากประวัติครอบครัวของชาวบ้าน พบว่าครอบครัวชาวนาอีสาน ในอดีตเป็นหน่วยการผลิตทางเศรษฐกิจที่เกิดจากหลักการพื้นฐานขององค์กร เป็นหน่วยพื้นฐานของการผลิตและการบริโภคที่มีการจัดระบบเป็น

องค์กรโดยธรรมชาติ มีความสมบูรณ์ภายในตัวเอง มีกลไกของการขับเคลื่อนในเชิงความสัมพันธ์ระหว่าง
 ครอบครัวในชุมชน แต่ทั้งหมดนี้เป็นภาพที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาเพียงระยะก่อน ค.ศ. ๑๙๖๐ เท่านั้น แต่
 อย่างไรก็ตามการศึกษาอื่นๆ ยังพอที่จะอนุมานได้ว่าปัจจัยภายในชุมชนในบางพื้นที่ยังเข้มแข็งอยู่ภายใต้
 บริบทของชุมชนนั้นๆ สามารถทำให้เกิดพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจและอาชีพของชุมชนให้เป็นไป
 ตามความต้องการของชุมชนได้ เช่น งานวิจัยของเพ็ญประภา วงษ์เกษมศักดิ์ (๒๕๔๒) ศึกษา “การ
 ประกอบอาชีพสานกระติบข้าวบ้านโนนมะเข้ ตำบลสระโพนทอง อำเภอขามสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ”
 ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการผลิตกับภาวะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน พบว่า การสาน
 กระติบข้าวเป็นอาชีพรองจากการทำนา ใช้ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาเป็นองค์ความรู้ในกระบวนการผลิต
 มีฐานวัตถุดิบในชุมชน ใช้แรงงานและทักษะของชาวบ้านได้เอง มีพ่อค้ารับซื้อผลผลิตโดยตรง มีการ
 พัฒนาประโยชน์ประโยชน์ใช้สอยได้มากขึ้น ผลที่เกิดคือการเพิ่มรายได้ ความสามารถในการศึกษาต่อ
 และความผูกพันในชุมชน มีการเคลื่อนย้ายแรงงานน้อย งานการศึกษาของนัทร เศรษฐจุฬาพิทุธิ์
 (๒๕๔๑) เรื่อง “ศักยภาพของกลุ่มทำไม้ตะโกดักบ้านแจ้ ตำบลคักบึง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ” ใน
 ด้านที่เป็นศักยภาพและผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมของชุมชน ที่พบว่า เป็นชุมชน
 ที่มีความพร้อมทั้งลักษณะทางกายภาพ วัตถุดิบ ทุน และความสามารถในเชิงธุรกิจ ส่งผลต่อรายได้ที่ดี
 มีความผูกพันต่อชุมชน แต่ก็มีผลต่อสภาพแวดล้อมในด้านการเจริญเติบโตของพืชและการพังทลายของ
 ดิน หรืองานวิจัยของเพ็ญประภา วงษ์เกษมศักดิ์ (๒๕๔๒) เรื่อง “การประกอบอาชีพสานกระติบข้าวบ้าน
 ของแม่บ้าน ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ” ในด้านกระบวนการผลิต ผล
 กระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาทำการผลิตกระติบ
 ข้าวเพื่อขายเป็นอาชีพรองจากการทำนา มีวัตถุดิบเอง ใช้แรงงานและทุนไม่มาก มีผู้มารับซื้อประจำเป็น
 อาชีพที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งครั้งเรือนและชุมชนจนไม่เกิดการย้ายถิ่นหรือปัญหาในชุมชน

บริบทของการเป็นชุมชนชนบทจะเข้มแข็งกว่าชุมชนชานเมืองหรือไม่เป็นเรื่องที่ยังต้องโต้แย้ง
 กันได้โดยพบจากชุมชนชานเมืองที่สามารถดำรงอยู่จากภูมิปัญญาเดิมและมีพัฒนาการของชุมชนเองเป็น
 อย่างดีก็มีเช่นกัน ที่เป็นงานวิจัยของนิรันดร์ ปะมะพิมาย (๒๕๔๔) ศึกษา “ธุรกิจชุมชน: กรณีศึกษากลุ่ม
 ขนมหินบ้านประโดก ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านประวัติความเป็นมา
 กระบวนการผลิต รูปแบบการบริหารจัดการกลุ่ม ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจชุมชนผลต่อสมาชิก
 และปัญหาหรืออุปสรรคของธุรกิจชุมชนพบว่า ขนมหินประโดกเป็นอาชีพที่มีรากฐานมาช้านานเป็นที่
 ยอมรับโดยทั่วไปมีพัฒนาการของกระบวนการผลิตตอบสนองความต้องการได้มากมีระบบบริหารจัดการ
 ที่ดีภายใต้ผู้นำกลุ่มที่มีคุณภาพ เป็นธุรกิจชุมชนที่ได้รับความนิยมมีปัจจัยสำคัญคือ ผู้นำเข้มแข็งคุณภาพ
 สินค้า การมีส่วนร่วมตลอดจนการสนับสนุนจากภายนอก และถึงแม้จะก่อให้เกิดรายได้เพิ่มแต่มีปัญหา
 การขาดบุคลากรที่จะสืบทอดต่อเนื่องต่อไป

การรับเข้าจากปัจจัยภายนอก

ระบบเศรษฐกิจชุมชนอีสานในหลาย ๆ ชุมชนที่มีศักยภาพทางกายภาพต่ำ มีปัญหาเรื่องทรัพยากรและสิทธิในการทำกินจำต้องอาศัย หรือเป็นสนามการพัฒนาของปัจจัยจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นส่วนราชการหรือการพัฒนาในโครงการต่าง ๆ โดยแทบจะไม่มีโอกาสในการใช้ภูมิปัญญาเดิมได้เลยก็มีให้พบได้จากงานวิจัยต่าง ๆ เช่นงานวิจัยในมุมมองของการพึ่งพิงที่เห็นว่ามีประโยชน์ของเฉลิมชัย เจริญนาถเพิ่มพูน (๒๕๕๓) ศึกษา “การวิเคราะห์เศรษฐกิจการผลิตข้างในเขตและนอกเขตพื้นที่รับน้ำจากสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ในพื้นที่อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ปีการเพาะปลูก ๒๕๔๐/๒๕๔๑” ในด้านการลงทุนในปัจจัยการผลิตกับผลตอบแทนของเกษตรกร พบว่าเกษตรกรที่ใช้การผลิตจากการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าได้รับผลตอบแทนที่ดีกว่า ที่สรุปได้ว่าระบบชลประทานจากสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า น่าจะเป็นทางเลือกในการพัฒนาการเกษตรที่ดีขึ้น

จากการสำรวจเอกสารในแง่มุมอื่นพบว่าปัญหาของการรับเข้าของปัจจัยพื้นฐานที่ไม่ลงตัวต่อสถานะของระบบเศรษฐกิจชุมชนก็มีอยู่บ้าง เช่น งานวิจัยของปรีชา ขวัญเมือง (๒๕๕๑) เรื่อง “การประเมินทางเทคนิคและเศรษฐกิจและผลกระทบทางสังคมของการติดตั้งระบบสูบน้ำด้วยโซลาร์เซลล์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ซึ่งศึกษาตามกิจกรรมที่มีเป็นโครงการจำนวนมากให้เห็นถึงสมรรถนะทางเทคนิค ผลทางเศรษฐกิจ ทัศนคติของประชาชน สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและพฤติกรรมการใช้น้ำของชุมชนในโครงการ พบว่ามีปัญหาทางเทคนิคใช้การไม่ได้เป็นส่วนมาก ขาดการบำรุงรักษาที่ดี มีการจัดการการใช้น้ำน้อยมา มีความเห็นแย้งกันตามการเข้าถึงประโยชน์การใช้น้ำจากโครงการ จึงเป็นเรื่องของการขาดการวางระบบ การจัดองค์กรประชาชน และขาดการติดตามหลังการติดตั้งในโครงการซึ่งก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ไม่ดีต่อโครงการ หรืองานของวีระศักดิ์ ศรีรัญ (๒๕๕๑) ที่วิจัยเรื่อง “การศึกษาการใช้อย่างมีประสิทธิภาพเศรษฐกิจนอกระบบในชนบทจังหวัดชัยภูมิ” ในด้านสภาพการสร้างงานสตรีในชนบทที่รับจ้างทำงานตัดเย็บ ทอเสื้อผ้าสำเร็จรูป พบว่าเป็นการรับจ้างตามชิ้นงานไม่ได้รับสวัสดิการที่เหมาะสมระดับสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานต่ำ จากการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง ขาดความรู้ ความเข้าใจในสิทธิแรงงานและขาดทักษะฝีมือแรงงาน ควรได้รับการถ่ายทอดความรู้ทั้งทางสังคมและทักษะอาชีพ ควรปรับปรุงกฎหมายคุ้มครองแรงงานโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริง

การผสมผสานปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน

กรณีของการผสมผสานปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนจะพบได้จากงานวิจัยหลายเรื่องที่ชี้ชัดเจนว่า เศรษฐกิจอีสานเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นเศรษฐกิจแบบค้าขายมากขึ้น แต่ละครัวเรือนใช้แรงงานอย่างเข้มข้นทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร เช่น ทำนา ทำพืชไร่ ทำอาชีพเสริมเช่นทอผ้า ทอเครื่องปั้นหม้อ เพาะเห็ด และขายแรงงานต่างถิ่น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจท้องถิ่นก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปแบบถอนรากถอนโคน หากแต่ค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้เนื่องจากพลังของวัฒนธรรมชุมชนที่มีบทบาทในฐานะกลไกสำคัญในการประสาน ปะทะ และปรับตัวให้คนอีสานได้อยู่

รอดผ่านกระบวนการผลิตซ้ำ รื้อฟื้นอุดมการณ์ และคุณค่าของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันของชุมชน ผ่านกระบวนการประชาสังคม การสร้างความเข้มแข็งทางสังคม การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การใช้เทคโนโลยีใหม่ๆในการผลิต ตลอดจนกระบวนการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติชุมชน เพื่อเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคม คณะผู้วิจัยสรุปว่ากระบวนการพัฒนารวมชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญในการทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้แก่งานวิจัยของวุดินันท์ รวมฤทธิ์ (๒๕๔๐) ศึกษา “ระบบการผลิตเชิงอุตสาหกรรมและการแกะสลักไม้บ้านหนองหลัก คำบลห้วย อำเภอสมน จังหวัดสุรินทร์” ในด้านระบบการผลิตและผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร พบว่าการแกะสลักไม้บ้านหนองหลักถือเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้อุปกรณ์เครื่องจักรเป็นหลัก ใช้ระบบการดูแลงานตามสายการผลิต มีการบริหารจัดการเงินทุน การตลาดในเชิงธุรกิจทั้งหมด โดยการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากหน่วยราชการ แต่ก็ยังคงสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและความอบอุ่นทั้งชุมชนและครอบครัว ประเด็นสำคัญที่พบคือกล่าวได้ว่า ชาวบ้านมีศักยภาพในการรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีสูง จะเห็นได้จากงานของจิตตา ศิริวิทย์ (๒๕๔๑) ศึกษา “การศึกษาผลการดำเนินงานตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตเกษตร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกรมส่งเสริมการเกษตรและกรมปศุสัตว์” ในด้านผลการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่พบว่าในภาพรวมมีผลงานที่ดี แต่ควรปรับปรุงเรื่องการจัดส่งและควบคุมคุณภาพปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร การคัดเลือกและการประชาสัมพันธ์ การเสนอทางเลือกทดแทนการดำเนินการผลิตเดิมของเกษตรกรและการส่งเสริมการประสานงานที่ดีให้มากขึ้น และการนำเขาระบบสหกรณ์มาใช้ในชุมชนก็มีทิศทางที่ดีได้จากงานวิจัยของวัชร ศรีทองกุล (๒๕๔๔) ศึกษา “ธุรกิจชุมชน : การศึกษาการรวมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจชุมชนของกลุ่มแม่บ้านในหมู่ที่ ๑ ตำบลขามสะแกแสง อำเภอยางสีสุราช จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านศักยภาพของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร และกลุ่มสตรีแม่บ้านทั้งด้านส่วนตัวและการรวมกลุ่มตามแนวคิดการใช้ภูมิปัญญา วัตถุดิบที่มีความได้เปรียบในการดำเนินธุรกิจชุมชน พบว่าการรวมกลุ่มแบบสหกรณ์ การเรียนรู้และร่วมมือกันของชาวบ้าน การส่งเสริมจากภาครัฐเป็นปัจจัยในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ภายใต้งานวิจัยของการมีจิตสำนึกร่วม การเป็นเจ้าของและความภาคภูมิใจในของตัวสมาชิกเองต่อธุรกิจของชุมชน

งานวิจัยของโกศล บุณ (๒๕๔๐) เรื่อง “การประกอบอาชีพทำนองของชาวบ้านตำบลทรายมูล อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี” ในด้านภาพรวมของอาชีพ พบว่า เป็นอาชีพที่มีแบบแผนผูกพันกับพุทธศาสนา มีศักยภาพเพียงพอและมีพัฒนาการทางการผลิตแบบใหม่เพิ่มขึ้น โดยมีผลทางเศรษฐกิจที่ดีต่อชุมชน ความสัมพันธ์เชิงสังคมเข้มแข็งอบอุ่น แต่การรวมกลุ่มทำกิจกรรมชุมชนจะมีเวลาน้อยลงเนื่องจากยังคงอยู่ในกระบวนการผลิตอยู่ เช่นเดียวกับงานวิจัยของบุระ ทำทอง (๒๕๔๒) เรื่อง “การศึกษากระบวนการเศรษฐกิจชุมชน: กรณีการผลิตผักกาดหัว ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” ในด้านกระบวนการผลิต การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้าน พบว่ามีพัฒนาการจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อการนำจากการส่งเสริมของพ่อค้าคนกลาง จึงมีการใช้เทคโนโลยีการเกษตรเพิ่มขึ้น มีการรวมกลุ่มผู้ปลูกจนมีความเข้มแข็ง เป็นแบบอย่างของระบบเศรษฐกิจ

ชุมชน และเพิ่มผลที่ดีแก่เศรษฐกิจของสมาชิก ภายใต้ปัจจัยสำคัญคือ ผู้นำที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการขยายเป็นกลุ่มย่อยภายใต้ ระบบการผลิตภาคครัวเรือนและมีภาพที่ชัดเจนของชุมชนที่มีปัญหาการผสมผสานปัจจัยการพัฒนา จากภายนอกจนเป็นปัญหาใหม่ของชุมชน จากการศึกษาของจิระนัย ลินทอง(๒๕๔๓) ในเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง : กรณีศึกษาด้านบ้านกลาง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อชุมชนบ้านกลาง พบว่าชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เป็นสังคมธุรกิจใช้การจ้างแรงงานแทนการแลกเปลี่ยน มีกิจกรรมทางศาสนา และสังคมกับเพื่อนบ้านลดลง ความเป็นปัจเจกมีมาก มีการหาอาชีพหลากหลายต่างไปจากอาชีพเดิมในชุมชน และใช้เทคโนโลยีสูงขึ้น เพราะผลของการพัฒนาสาธารณูปโภค การศึกษา เทคโนโลยีทางการเกษตรที่เข้าสู่ชุมชน

๒.๕ ทางออกของเศรษฐกิจชุมชนอีสานใต้: เกษตรทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืน

การสำรวจความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนอีสานใต้ที่แตกต่างไปจากประเด็นของปัจจัยพื้นฐานทั้ง ๓ ด้านดังกล่าวที่ควรแยกออกมาเพื่อแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยฐานความคิดที่เกิดจากการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่น่าสนใจคือทางออกของการดำรงวิถีการผลิตแบบเกษตรในแบบของเกษตรทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืนที่เป็นการหาทางออกด้วยการยอมรับความเปลี่ยนแปลงของโลกและความมีคุณค่าของระบบการผลิตแบบเดิมโดยการผสมผสานองค์ความรู้ต่าง ๆ ให้ลงตัวหลีกเลี่ยงปัญหาใหม่ แก้ไขปัญหาเดิมเป็นสิ่งที่พบว่ามีการศึกษาอยู่เหมือนกันดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของปิยฉัตร มาลีถาวรกุล (๒๕๔๑) เรื่อง “ค่านิยมของเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน: เปรียบเทียบระหว่างเกษตรกรที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” ในด้านแนวความคิด หลักการส่งเสริมและวิธีปฏิบัติเกษตรกรรมแบบยั่งยืน พบว่าเกษตรกรจะมีค่านิยม วิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่มีระบบค่านิยมที่เหมือนกัน องค์กรทั้งสองมีแนวความคิดไม่ต่างกัน แตต่างกันที่หลักการส่งเสริมและวิธีปฏิบัติ และไม่สามารถถ่ายทอดคุณลักษณะเด่นของทั้ง 2 หน่วยสู่เกษตรกรไม่มากนัก ควรจะต้องพัฒนาให้เกิดการถ่ายทอดเชิงอุดมการณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย รวมทั้งงานศึกษาเรื่อง “โครงการศึกษาเขตเศรษฐกิจเกษตรจำเพาะวังน้ำเขียว เพื่อผลิตผลผลิตการเกษตรกิ่งเมืองหนาว” (๒๕๔๔) ของศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏนครราชสีมา ซึ่งได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ก็เป็นอีกงานหนึ่งที่นำเสนอเกษตรทางเลือกหรือว่าเกษตรยั่งยืนให้เป็นทางออกหนึ่งของเกษตรกร

๒.๑๐ ศักยภาพชุมชนในการจัดการทุน

ชุมชนกับการจัดการทุนเป็นประเด็นของการศึกษาหลังชุมชนที่อยู่ภายใต้ความเป็นจริงของสังคมยุคโลกาภิวัตน์ที่ต่อเนื่องมาจากการพัฒนากระแสหลัก ปัจจัยสำคัญของทุนชุมชนถึงแม้จะประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ ทั้งทรัพยากร ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ ระบบความสัมพันธ์ในสังคมชุมชนแต่ก็ไม่สามารถทานกระแสทุนที่เป็นตัวเงินไปได้ การสำรวจงานการศึกษาหรืองานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทุนจึง

มักจะพบได้ในกรณีที่เป็นการจัดการเงินทุนของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ดังเช่นงานของไคโรยางค์ ยมาภัย (๒๕๔๑) เรื่อง “เปรียบเทียบการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มออมทรัพย์ในเขตพื้นที่อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา” ในด้านรูปแบบการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ที่ราชการสนับสนุนกับที่ชาวบ้านจัดตั้งเอง และการขยายผลสู่การพัฒนาชุมชน สะท้อนภาพของการจัดการทุนชุมชนที่นำเข้ามาจากภายนอกที่พบว่ากลุ่มออมทรัพย์เป็นขบวนการประชาชนในเรื่องการจัดการทุนมีปัจจัยสำคัญคือการใช้วัฒนธรรมชุมชนและความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน มีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งชุมชนได้และเรื่องของกองทุนหมู่บ้านก็เป็นเรื่องที่ต้องติดตามอย่างใกล้ชิด โดยมีตัวอย่างจากงานศึกษาเกี่ยวกับสภาพชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทุนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจในเขตอีสานตอนล่างของอ้อยทิพย์ เกตุเฒ่า และ คณะ (๒๕๔๔) เรื่อง การติดตามการบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติศึกษาเฉพาะกรณี ๕ หมู่บ้านในจังหวัดนครราชสีมา เป็นงานที่นำเสนอให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนในการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับการบริหารจัดการกองทุนตลอดจนการประเมินความพึงพอใจในเรื่องของกองทุน กล่าวคือคณะกรรมการกองทุนและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านส่วนใหญ่ให้การยอมรับและเข้าใจทิศทางการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน โดยพบว่าชาวบ้านมีความพึงพอใจที่รัฐมีนโยบายเรื่องกองทุนหมู่บ้าน สิ่งที่เขาคาดหวังไปคือชาวบ้านต้องพัฒนาทักษะการจัดการกองทุนเพื่อให้กองทุนยังคงอยู่และเอื้อประโยชน์กับชุมชนอย่างยั่งยืน งานวิจัยได้นำเสนอว่า ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมในการจัดทำกฎระเบียบและข้อบังคับต่างๆ ร่วมกันพร้อมทั้ง ให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการเสริมทักษะเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนให้เข้มแข็ง เสริมทักษะการนำเงินไปลงทุนและประกอบการชีพเพื่อเพิ่มรายได้และหาแนวทางการเพิ่มทุนให้มากขึ้น

๒.๑๑ ระบบสุขภาพชุมชนท้องถิ่น

ศักยภาพและพลังของชุมชนจะมีความมั่นคง เข้มแข็งนอกจากจะมีรากฐานของระบบสังคมที่มั่นคง ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืนแล้ว จะละเลยการสำรวจความรู้ในชุมชนอีสานได้ไม่มีคิของระบบสุขภาพชุมชนไปเสียมิได้ โดยเฉพาะข้อกล่าวหา ไร่ จน เจ็บ เป็นลักษณะสำคัญของคนอีสานยังต้องตรวจสอบความรู้ เพราะนอกจากเหตุดังกล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าสนามของการบริหารจัดการสาธารณสุขที่สำคัญของประเทศไม่เคยขาดหายอีสานได้ไปสักครั้ง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบสุขภาพชุมชนท้องถิ่น มีให้ศึกษาได้ในหลาย ๆ ประเด็น เช่น ประเด็นการผสมผสานภูมิปัญญาและความรู้ในการเลี้ยงดูเด็กในงานวิจัยของกัญญาภรณ์ จตุพรมาศทวี (๒๕๔๑) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กก่อนวัยเรียน บ้านสน ตำบลสะเดา จังหวัดสุรินทร์” ในด้านแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ และ วิจัยที่มีผลต่อการเลือกรูปแบบ พบว่า ชาวบ้านยังคงเลือกใช้การเลี้ยงดูเด็กแบบดั้งเดิมอยู่บ้าง และก็มีที่ใช้แบบใหม่ด้วยเป็นส่วนใหญ่ ปัจจัยที่มีผลมากคือ ความเจริญด้านต่างๆ ที่เข้าสู่ชุมชนและความอ่อนแอของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีผลจากภาวะเศรษฐกิจในครัวเรือนที่ไม่สามารถใช้เวลาให้การเลี้ยงดูแบบดั้งเดิมได้

การใช้ความเข้มแข็งของชุมชนหรือองค์กรของชุมชนเป็นประเด็นในการจัดการระบบสุขภาพชุมชนมีให้เห็นในงานของกนกวรรณ วัชรจิระโรจน์ (๒๕๔๔) เรื่อง “การศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนในการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข จังหวัดบุรีรัมย์” ในด้านองค์กร/กำลังคน ทู่น การบริหารจัดการ กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยี การจัดกิจกรรมสาธารณสุข การดูแลตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างประชาคม ตลอดจนปัญญาและความต้องการในการพึ่งตนเองของชุมชน พบว่าเงื่อนไขที่สำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ภาวะผู้นำ การจัดการชุมชนที่ดี การมีส่วนร่วมและการสนับสนุนที่เป็นธรรม ถูกต้องจากภายนอก หรือเทคนิคการสร้างแกนนำของทุกครอบครัวในชุมชนจากงานวิจัยของขจร บุญยประภาพันท์ (๒๕๔๔) เรื่อง “การปฏิบัติงานของแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา” โดยศึกษาแกนนำเจ้าหน้าที่สาธารณสุขพบว่า แกนนำมีกิจกรรมสุขภาพที่เหมาะสม แนะนำคนในครอบครัวได้ มีกิจกรรมร่วมในหมู่บ้านเพื่อแก้ปัญหาสาธารณสุข มีความรู้เพิ่มขึ้น มีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ขาดการติดตามอย่างต่อเนื่อง การสร้างความต่อเนื่อง และการมีเครือข่ายในชุมชนจะส่งผลที่ดีต่อคุณภาพชีวิต และประเด็นในการส่งเสริม การสร้างความร่วมมือในการดูแลสุขภาพชุมชนก็มีเครือข่ายเอดส์ จังหวัดสุรินทร์ (๒๕๔๕) ถอดบทเรียนและองค์ความรู้งานพัฒนาด้านเอดส์ จังหวัดสุรินทร์ในส่วนที่เป็นศักยภาพของชุมชน ที่องค์กรภาคเอกชนเข้าร่วมทำกิจกรรมตามโครงการได้พบว่า พลังของกลุ่มคนในภายในได้คุณลักษณะเดียวกันยังสามารถกระตุ้นให้เกิดการเกาะเกี่ยวมีความเข้มแข็งในการเคลื่อนไหว เช่น เรื่องของกลุ่มผู้ที่ต้องได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์จนสามารถร่วมกันเรียนรู้ ดูแลตนเองและมีความรู้ต่อการจัดการสุขภาพได้อย่างกว้างขวาง หรือ “ความรู้และการสนับสนุนทางการบริหารในการจัดทำแผนงานสาธารณสุขขององค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดนครราชสีมา” ที่เป็นงานของสุเพ็ญศรี แก้วจำรัส (๒๕๔๔) ในด้านการศึกษาตัวแผนงาน ผู้จัดทำแผน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ที่พบว่าการจัดทำแผนงานสาธารณสุขของ อบต. ยังมีไม่มากนัก เจ้าหน้าที่ อบต. มีความรู้ทางสาธารณสุขในระดับมากและควรให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้าร่วมให้คำปรึกษาการวางแผนสาธารณสุขของตำบลอย่างใกล้ชิดกว่าเดิม และรายงานที่ควรติดตามอย่างต่อเนื่องในประเด็นนี้คือเครือข่ายเพื่อผู้บริโภคนครราชสีมา (๒๕๔๕) เสนอผลการวิจัย “เรื่องการศึกษาความรู้ทัศนคติ และพฤติกรรมการบริโภคของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์” ในประเด็นของชุมชนเมือง คือ มีความอ่อนแอในการร่วมมือการแสดงสิทธิของประชาชนในชุมชนในการดูแลสุขภาพของตนเองและชุมชน จำเป็นต้องมีกระบวนการในการกระตุ้นการเข้าร่วมและแสดงบทบาทของสมาชิกในชุมชนให้มากขึ้น

ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพชายแดนเป็นงานที่ฉีกแนวออกไปเพราะมุ่งเน้นเรื่องปัญหาเอดส์บริเวณชายแดน และ ผลพวงของปัญหาดังกล่าวต่อความมั่นคงทางสุขภาพและสังคม ผู้ศึกษาพบว่ามีรายงานผู้ป่วยโรคเอดส์ตามแนวชายแดน ๕ จังหวัด ปี ๒๕๔๓ จำนวน ๒๖๖ คน มีสถานบริการทางเพศ ๑๖๒ แห่ง (ภายใน ๕ จังหวัดมีสถานบริการทางเพศทั้งสิ้น ๔๑๒ แห่ง) มีผู้ขายบริการทางเพศ ๑๗๔ คน หรือ ร้อยละ ๔๕.๕๘ ของผู้ขายบริการทางเพศทั้งหมดใน ๕ จังหวัด เป็นคนไทยร้อยละ ๗๘.๐๖ และ

สัญญาคดีอื่นๆร้อยละ ๒๑.๘๖ ผู้ขายบริการใช้ถุงยางอนามัยร้อยละ ๘๑.๑๒ มีความรู้เรื่องเอดส์ในระดับดีแค่ ความรู้เรื่องการใช้ถุงยางอนามัยที่ถูกต้องอยู่ในเกณฑ์ไม่ดี ผู้ศึกษา เห็นว่าปัญหาสุขภาพตามแนวตะเข็บ ชายแดนเป็นปัญหาสำคัญต่อความมั่นคงของมนุษย์ที่รัฐทุกรัฐจะต้องเอาใจใส่และหามาตรการป้องกันและบรรเทาปัญหา

๒.๑๒ การท่องเที่ยวในอีสานใต้

งานศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในอีสานตอนล่างในช่วงที่สำรวจมานี้ทั้งหมดเน้นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำผลการวิจัยไปใช้เพื่อการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวในชุมชน และทิศทางที่เป็นประเด็นการศึกษาคือการศึกษาถึงความโดดเด่นเชิงพื้นที่ของอีสานตอนล่างด้านการท่องเที่ยว เช่น ความหลากหลายของวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-เขมร และความหลากหลายของธรรมชาติ รวมทั้งศักยภาพของชนอีสานในการใช้ทรัพยากรเพื่อการยังชีพและส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเห็นชัดเจนในงานของ พูลทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธ์ และ คณะ (๒๕๕๓) ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์และร้อยเอ็ด ส่วนงานของกาญจนา ทองทั่ว และ คณะ (๒๕๕๖) เรื่อง รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บ้านวังอ้อ ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เน้นการประเด็นการวิจัยไปที่ความสามารถและความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าและนำทรัพยากรปามาใช้ในฐานทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว งานของ รุกกิด ศรีคำพรและคณะ เรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒๕๕๖) มีความแตกต่างไปจากงาน ๓ ชิ้นข้างต้นเพราะต้องการสื่อให้เห็นว่าอีสานใต้และอีสานทั้งหมดสามารถพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวแบบครบวงจรได้และเชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยชิ้นอื่นๆ ได้แก่ พรพิมล พลพร้อม (๒๕๕๔) เรื่อง สิทธิธรรมชาติการครอบครองและทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าตาม กรณีศึกษาบ้านโนนทราย อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ และ ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏนครราชสีมา ที่ศึกษา โครงการศึกษาเขตเศรษฐกิจการเกษตรจำเพาะวังน้ำเขียว เพื่อผลิตผลผลิตการเกษตรกึ่งเมืองหนาว (๒๕๕๔) ที่มีได้ศึกษาประเด็นการท่องเที่ยวโดยตรงแต่เนื้อหาเน้นระยะการสนับสนุนให้มีการท่องเที่ยวในระบบนิเวศย่อยๆต่างๆ เช่น ป่าบุ่งป่าทามและเชิงเขาเขตหนาวในอีสานล่างตอนบน เช่น เขตภูเขาในอำเภอสวนน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาศึกษาความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในอีสานใต้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชุมชนที่ต่างออกไปก็พบได้บ้าง เช่นงานของดร. สี่แพ (๒๕๕๓) เรื่อง “ลักษณะเฉพาะของเกษตรกรรมที่สนับสนุนโครงการท่องเที่ยว จังหวัดนครราชสีมา และพื้นที่ต่อเนื่อง” ในด้านการค้นหาลักษณะเฉพาะของเกษตรกรรมที่จะเป็นจุดดึงดูดทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมพบว่ามีความเป็นเอกลักษณ์ ในด้านสภาพ ชีวภาพ แนวคิด เทคโนโลยี วิถีเกษตร มีความพร้อมในการรับนักท่องเที่ยวและสามารถจัดเป็นโครงการเกษตรกรรมในพื้นที่ได้

๒.๑๓ วัฒนธรรมในกระแสการเปลี่ยนผ่าน

วัฒนธรรมในโลกสมัยใหม่ยุคโลกาภิวัตน์ที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน หลากหลาย จัดแย้ง และช่วงชิงทางพื้นที่ ถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร คือประเด็นคำถามสำคัญที่ถูกตั้งขึ้นของนักวัฒนธรรมศึกษาที่ให้ความสนใจวัฒนธรรมในฐานะที่เคลื่อนไหวไปมา เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทเงื่อนไขใหม่ๆ และผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการเมืองวัฒนธรรมในลักษณะไม่ถูกแช่แข็งตายตัว งานวิจัยที่เต็มไปด้วยกลุ่มอายุของบรรดาการศึกษาแนวนี้มีหลายประเด็นดังนี้

งานวิจัยที่ถือเป็นหัวข้อวนที่สำคัญในแนวนี้ได้แก่งานของสุริยา สมุทคุปต์และพัฒนา กิติยา ในหลายเรื่อง ได้แก่ คนจึงอีสาน: ร่างกาย กามารมณ์ อัตลักษณ์ และเสียงสะท้อนของคนทุกซ์ในหมอลำ จึงอีสาน (๒๕๔๔) เป็นงานที่นำเสนอการต่อรองทางอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่นโดยการผลิตสร้าง ติความ และกำหนดคุณค่าใหม่ของศิลปวัฒนธรรมโดยคนท้องถิ่น เพื่อรองรับวิถีที่เปลี่ยนไป งานวิจัยชี้ว่าหมอลำ จึง คือ วัฒนธรรมสมัยใหม่นิยมที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ของตลาดเพลงที่เป็นสากลมากขึ้น หมอลำจึงคือศิลปะแนวใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นจากการต้องปรับตัวให้อยู่ได้ในยุคสมัยที่ตลาดเพลงอีสานรุ่นใหม่มีความหลากหลายในท่วงทำนอง และเน้นการแต่งกายของนักร้องในแนวสมัยใหม่ มากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่นักอนุรักษ์ศิลปพื้นบ้านเห็นว่าหมอลำจึงเป็นการทำลายวัฒนธรรมพื้นบ้านเพราะใช้ คนครึ่งหะสมัยใหม่ ผู้แต่งกายน้อยชิ้นและภาษาที่ใช้หมิ่นเหม่ต่อศีลธรรม ส่วนเรื่อง “ชวนสี่ควใน ชุมชนทางชาติพันธุ์: เรื่องเล่า ความทรงจำ และ อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนในจังหวัด นครราชสีมา” (๒๕๔๔) เป็นงานอีกชิ้นที่นำเสนออัตลักษณ์ของคนท้องถิ่น ในกรณีของกลุ่มที่เรียกตนเอง ว่าชาวไทยวนสี่ควในจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างมาจากการต่อรอง ภายใต้การมีปฏิสัมพันธ์กันเองภายในกลุ่มและกับคนนอกทั้งระดับปัจเจกบุคคล และระดับชุมชนทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ขณะเดียวกันแต่ละบุคคลก็มีอัตลักษณ์หลากหลายและลื่นไหลได้ตามเงื่อนไขที่แวดล้อมและ กาลเวลาที่แปรเปลี่ยน

งานวิจัยที่เน้นการนิยามตัวเองและการแสดงออกทางอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่นในด้านอื่นๆ เช่น ด้านสุขภาพที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรและระบบนิเวศได้แก่งานของ ศศโส สว่างโสกร และ คณะ และกลุ่มศึกษาและบูรณาการชุมชนลุ่มน้ำมูล (๒๕๔๖) เรื่อง การพัฒนาแนวทางและวิธีการประเมินผล ทางสุขภาพจากโครงการลงทุนและพัฒนาขนาดใหญ่และนโยบายของรัฐบาลประชาชน กรณีศึกษาการ ประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล ที่ชาวบ้านเป็นผู้นิยามและให้ ความหมายเกี่ยวกับความมีสุขภาพดีภายใต้ความตึงเครียดในปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร สุขภาพดีใน ความเข้าใจของชาวบ้านมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับปัจจัยความมั่นคงและความอุดมสมบูรณ์ ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนและการเคลื่อนไหวทางสังคม

เนื่องจากพื้นที่วิจัยอีสานตอนใต้เป็นพื้นที่สื่อสะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน อย่างเด่นชัดทั้งจากอดีตและปัจจุบัน โดยเฉพาะต่อสู้กับรัฐของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร งาน ที่นำเสนอเรื่องราวเหล่านี้ที่สำคัญได้แก่ งานของ นลินี ดันจวนิตย์ และคณะ (๒๕๔๓) เรื่อง ประสบการณ์การ

ต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูล และเขื่อนราษีไศล กนกวรรณ เลิศชูสกุล (๒๐๐๒) เรื่อง *Conceptualising the Roles and Limitations of NGOs in the Anti-Pakmun Dam Movement* และงานของ ศิริพร โคตะวินท์ (๒๕๔๓) เรื่อง ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่ายราษีไศล: หมู่บ้านแม่บุญมั่นยืน ๒ และ ๓ กนกวรรณ มะโนรัมย์ ในบทความเรื่อง อัตลักษณ์ทางสังคมชาวประมงแม่น้ำมูลตอนล่าง: มุมพิจารณาจากระบบนิเวศ“ลวงปลา” และบริบทแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยหลังปริญญาเอกเรื่องวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำมูล (๒๕๔๖)

ประเด็นสำคัญการนำเสนอของวิจัยแต่ละชิ้นมีแง่มุมแตกต่างกันไป นลินี ดันฐนิตย์ และคณะ มุ่งชี้ให้เห็นว่า ยุทธวิธีการต่อสู้ของชาวบ้านลุ่มน้ำมูลสัมพันธ์กับบริบทที่สำคัญหลายประการ ได้แก่ การสนับสนุนของวัฒนธรรมชุมชนและอุดมการณ์ตลอดจนจิตสำนึกของท้องถิ่นร่วมกัน และ พันธมิตรที่เป็นนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มผู้เคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาคล้ายกัน และสื่อมวลชน นอกจากนี้วิธีการต่อสู้ก็มีหลากหลายขึ้นกับบริบทและสถานการณ์รวมทั้งพลังการสนับสนุน ศิริพร โคตะวินท์ นำเสนอให้เห็นบทบาทของผู้หญิงในการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องกับรัฐ กรณีการสูญเสียป่าทุ่งป่าทามอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนราษีไศล เป็นการเสนอตัวตนของผู้หญิงในบริบทของสังคมสมัยใหม่ งานของกนกวรรณ เลิศชูสกุล มุ่งไปที่การตั้งข้อสังเกตบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้านปากมูลโดยชี้ว่านักพัฒนาไม่สามารถแปลงแนวคิดและอุดมการณ์การต่อสู้ให้เกิดขึ้นจริงได้ ในทางปฏิบัติซึ่งเป็นข้ออ่อนของการเคลื่อนไหว ส่วนกนกวรรณ มะโนรัมย์ เห็นว่า การช่วงชิงพื้นที่การนิยามตัวตนว่าเป็นใคร “ชาวบ้าน” หรือ “ชาวประมง” มีผลอย่างยิ่งในการพิจารณาการจัดการเปิดหรือปิดเขื่อนปากมูล

๒.๑๔ ความยากจนในเมือง

ประเด็นความยากจนในเมืองหรือที่เรียกว่าเป็นพื้นที่ในชุมชนแออัดมีการศึกษาเช่นกันแต่ไม่มากนัก เช่นงานของ บรรพต ศรีจันทร์นิตย์ และคณะ(๒๕๔๕) เรื่อง *โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคม: กรณีศึกษาผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชนแออัดเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์* เป็นงานศึกษาที่อธิบายการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดเป็นผลพวงของการพัฒนาเมืองใหญ่ แรงงานราคาถูกจากภาคการเกษตรซึ่งถูกดึงเข้ามาในเมือง และส่งผลต่อปัญหาทางสังคมและขาดการพัฒนาตาม ดังนั้นรัฐจึงต้องให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ ให้ เช่น การปรับปรุงระบบบริการสาธารณสุข ส่งเสริมอาชีพ หรือการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์ ส่วนงานงานวิจัยอีก ๒ เรื่องได้แก่ การศึกษาสภาพการตั้งถิ่นฐานและความคิดเห็นเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรในชุมชนแออัดริมฝั่งลำตะคอง โดย ประชา อินทร์แก้วและคณะ (๒๕๔๓) และ เรื่อง พฤติกรรมการอนุรักษ์น้ำในลำตะคองของ เนตรนภา รัดนโพธิ์นันท์ (๒๕๔๑) ได้นำเสนอไปในทำนองเดียวกันว่าการอนุรักษ์พื้นที่ชายฝั่งลำตะคองต้องให้ชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ และทัศนคติที่ดีในการอนุรักษ์ โดยงานมีนัยว่าคนที่อาศัยบริเวณดังกล่าวไม่มีศักยภาพในการจัดการ

อนุรักษ์และฟื้นฟูด้วยตนเอง และหากเป็นไปได้อาจต้องโยกย้ายพวกเขาออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ซึ่งเสนอในงานของ ประชา อินทร์แก้วและคณะ(๒๕๔๓)

๓. บทสรุป : การสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพลังชุมชนในเขตอีสานใต้ ในประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นโดยพิจารณาจากแนวทางการศึกษา กรอบแนวคิดที่มุ่งอธิบายสถานะของชุมชนอีสานใต้ในมิติต่าง ๆ ที่จะเห็นได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ ที่มีการศึกษาหรือวิจัยในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ในเกือบทุกประเด็นได้เป็นฐานความรู้ใน ๓ ส่วน คือ บริบทชุมชน (เจาะลึก/ภาพรวม) สถานการณ์หรือปัจจัยที่สัมพันธ์กับพลังชุมชน และศักยภาพที่เป็นพลังชุมชน เพื่อนำไปสู่การสรุปเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาพลังชุมชนอีสานใต้ที่จะเป็นฐานของการนำไปสู่การวิจัยเพื่อค้นหาพลังชุมชน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในมิติใด ผลของการศึกษาทั้งหมดจะมีทิศทางของการค้นพบที่แสดงลักษณะของความคงอยู่ เปลี่ยนแปลงและความอ่อนแอของพลังชุมชน ดังต่อไปนี้

- ๑ ศักยภาพพื้นฐานของชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งศักยภาพด้านกายภาพพื้นฐาน ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน ท่าเลที่ตั้งของชุมชน จะเป็นปัจจัยสำคัญเบื้องต้นต่อการเติบโต การคงอยู่หรือการเสื่อมสลายของพลังชุมชน
- ๒ ความเข้มแข็งของชาติพันธุ์ ความศรัทธา ความเชื่อในแต่ละชุมชนเป็นปัจจัยในการรวมพลังของชุมชนผ่านระบบพิธีกรรม ภาษาพูดและวิถีชีวิตในชุมชน
- ๓ ภาวะผู้นำของผู้นำชุมชนทั้งผู้นำโดยธรรมชาติและผู้นำทางการเมืองการปกครองเป็นปัจจัยในการสร้างความเป็นปึกแผ่น การร่วมแรงร่วมใจและการแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชน
- ๔ ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เป็นเศรษฐกิจกระแสใหม่ เป็นการผลิตเชิงธุรกิจเป็นปัจจัยที่บั่นทอนพลังชุมชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะชุมชนที่ขาดทุนทางทรัพยากรและต้องยอมรับผลของการพัฒนากระแสหลักและขาดองค์ความรู้ที่จะเกิดความเท่าทันความเปลี่ยนแปลง
- ๕ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาชีพและการดำรงชีวิตในวิถีเดิมของชุมชนยังคงเหลือร่องรอยอยู่ในทุกชุมชน หลาย ๆ ชุมชนสามารถฟื้นฟูและปรับเปลี่ยนมาเป็นคุณประโยชน์เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้
- ๖ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ทั้งทางเครือญาติ ชาติพันธุ์ ผลประโยชน์ร่วม ตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีผลกระทบที่รุนแรงต่อครัวเรือนและชุมชนมากกว่าการจัดกิจกรรมเสริมความรู้หรือการสื่อสารในรูปแบบใหม่ ๆ
- ๗ รูปแบบการพัฒนาที่เกิดจากบุคคลภายนอกหรือภาครัฐมักจะมีภาวะที่อ่อนแอในการคงอยู่ถ้าหากขาดการเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์และศักยภาพพื้นฐานเดิมของชุมชน

๘. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามกระแสโลกาภิวัตน์นำไปสู่การเกิดความเหมือนกันในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ที่ขัดแย้งกับพื้นฐานดั้งเดิมของชุมชนต่าง ๆ ที่มักจะมีความแตกต่างอย่างหลากหลายของบริบททำให้เข้าใจได้ว่าสามารถพัฒนาชุมชนด้วยรูปแบบการพัฒนาที่เหมือนกันและมีสูตรสำเร็จ ทำให้เกิดความห่างไกลออกจากพลังดั้งเดิมของชุมชน นำไปสู่ความไม่ยั่งยืนของระบบวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างมาก

ประเด็นการค้นพบจากการศึกษาที่ผ่านมาในทั้ง ๘ ประเด็นดังกล่าวจะเป็นฐานความคิดสำคัญของการแสวงหาแนวทางการฟื้นฟู เสริมสร้าง การสืบทอดพลังชุมชนให้กลับมาเป็นเครื่องมือรับใช้ความอยู่รอด ความก้าวหน้า เข้มแข็งอย่างยั่งยืนของชุมชนที่ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องพิจารณาถึงอยู่เสมอ

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ มะโนรมย์ (พันธ์เกษม). (๒๕๔๓). “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และระบบสังคมและวัฒนธรรม” ใน รายงานการวิจัยเรื่องความหลากหลายทางนิเวศวิทยา และระบบการเกษตรบริเวณ เขื่อนปากมูล. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
- กนกวรรณ มะโนรมย์. (๒๕๔๖a). “อัตลักษณ์ทางสังคมชาวประมงแม่น้ำมูลตอนล่าง: มุมพิจารณาจากระบบนิเวศ “ลวงปลา”และบริบทแวดล้อม” นำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๒ เรื่อง ชาติและชาติพันธุ์: วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน ระหว่างวันที่ ๒๗-๒๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- กนกวรรณ มะโนรมย์. (๒๕๔๖b). “การเมืองเรื่องของอำนาจ และความรู้: กรณีการตัดสินใจเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ๔ เดือน (กรกฎาคม-ตุลาคม ของปี)” นำเสนอในงานประชุมวิชาการ เรื่อง “พลังสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง” วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องฉัตรทิศ ชั้น 1 โรงแรมโซฟิเทล ราชาออดิด อ.เมือง จังหวัดขอนแก่น จัดโดย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ
- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (๒๕๔๓). ความจริงที่เขื่อนปากมูล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองการพิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์.
- กลุ่มลำนํ้าอีเก็ง. สารพระจันทร์: เสียงสะท้อนจากแม่น้ำ หลังความเปลี่ยนแปลง (วารสาร) ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ พันธุ์ธรรมชาติ วัฒนธรรม ชีวิตและชุมชนลุ่มลำนํ้า พ.ศ. ๒๕๔๕.
- โกเมศ มาสขาว. (๒๕๔๕) วันที่สายน้ำไร้พันธนาการ เรื่องเล่าจากหมู่บ้านริมูน. กรุงเทพฯ: เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มลำนํ้า.
- กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน. (๒๕๔๕). โครงการฝายห้วยนา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ, กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.
- โครงการฟื้นฟูที่ชุ่มน้ำป่าทามมูล. (๒๕๔๕). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอคิสันเพรสโปรดักส์.
- เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มลำนํ้า. สารแม่ญูน: สื่อสาระ พันธะแห่งคนลุ่มลำนํ้า. (จดหมายข่าว) ฉบับปฐมฤกษ์ ปีที่ ๑ เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๔๔.
- สารแม่ญูน: สื่อสาระ พันธะแห่งคนลุ่มลำนํ้า. (จดหมายข่าว) ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ สิงหาคม - กันยายน ๒๕๔๔.
- สารแม่ญูน: สื่อสาระ พันธะแห่งคนลุ่มลำนํ้า. (จดหมายข่าว) ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๔

-มกราคม ๒๕๔๕.

เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง บทบาทองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ลุ่มน้ำมูล วันที่ ๒๔ - ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมคณะวิศวกรรมศาสตร์(๖๖๐๑)
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

ฐกัฒ ศิริคำพรและคณะ.(๒๕๔๖). ยุทธศาสตร์การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (รายงานการวิจัย), นนทบุรี: สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

ไทบ้านรายีไสล.(๒๕๔๖) กรณีศึกษา อาชีพการเลี้ยงวัว-ควายในพื้นที่ป่าทาม รายีไสลของชาวบ้าน
ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง (รายงานวิจัยฉบับร่าง), เอกสารอัดสำเนา.

ไทบ้านรายีไสล.(๒๕๔๖). กรณีศึกษา เกลือป่าบุ่งป่าทามรายีไสลกับความเปลี่ยนแปลงหลังเปิดเขื่อน
รายีไสล (รายงานการวิจัยฉบับร่าง), เอกสารอัดสำเนา.

นภาพรณ หะวานนท์และคณะ. (๒๕๔๕). “พลวัตรเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง” เอกสารประกอบการ
ประชุมเสนอผลงานการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านและลุ่มน้ำ วันที่ ๒๕- ๒๖ ตุลาคม
๒๕๔๕ ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ.

นลินี ดันฐวนิชย์.(๒๕๔๖). “ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล” นำเสนอในงานประชุมวิชา
การเรื่อง “พลังสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง” วันที่ ๒๒ สิงหาคม
๒๕๔๖ ณ ห้องฉัตรทิศ ชั้น1 โรงแรมโซฟิเทล ราชาออดิธ อ.เมือง จังหวัดขอนแก่น จัดโดย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ
เนตรนภา รัตนโพธานันท์. (๒๕๔๑). พฤติกรรมการอนุรักษ์น้ำในลำตะคองของประชาชนในเขตเทศบาลนครราชสีมา. (รายงานการวิจัย), นครราชสีมา: คณะวิทยาศาสตร์ สถาบันราชภัฏ
นครราชสีมา.

ประชา อินทร์แก้ว และคณะ. (๒๕๔๓). การศึกษาสภาพการตั้งถิ่นฐานและความคิดเห็นเกี่ยวกับการ
ตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรในชุมชนแออัดริมฝั่งลำตะคอง ในเขตเทศบาลนครราชสีมา.
(รายงานการวิจัย), นครราชสีมา: สำนักวิจัยและบริการวิชาการ สถาบันราชภัฏนครราชสีมา.

ประสิทธิ์ คุญรัตน์ และคณะ. (๒๕๔๕). การศึกษาสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ของป่าบุ่งป่า
ทามบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง. (รายงานการวิจัย) พิมพ์ครั้งที่ ๒ ,ขอนแก่น: สถาบันวิจัย
และพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ฝ่ายวิชาการสมัชชาคนจน. (๒๕๔๓). ๑๖ ปัญหาคนจนกับทางออกของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์กั๊กหัน.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (๒๕๔๓). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การประเมินผลกระทบถึง

แวดล้อม ด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชากรที่ได้รับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัย
โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (๒๕๔๕). โครงการศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถี
ชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล.(รายงานการวิจัย). อุบลราชธานี:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ศิริพร โคตะวินนท. (๒๕๔๓). ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณี
ศึกษาฝ่ายราชินีสี: หมู่บ้านแม่บุญมั่นอิน ๒ และ ๓. วิทยานิพนธ์สังคมศึกษาและ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์.

ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏนครราชสีมา. (๒๕๔๔). โครงการศึกษาเขต
เศรษฐกิจการเกษตรจำเพาะวังน้ำเขียว เพื่อผลิตผลผลิตการเกษตรทั้งเมืองหนาว.
(รายงานการวิจัย). นครราชสีมา: สถาบันราชภัฏนครราชสีมา.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (๒๕๔๕). การติดตามสภาพ
เศรษฐกิจสังคมสิ่งแวดล้อมและจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับราษฎรและชุมชน
ในเขตลุ่มน้ำมูลตอนล่าง.

สมชาย วงศ์เกษม. (๒๕๔๕). ความคิดเห็นของประชาชนสองฝั่งแม่น้ำมูล เกี่ยวกับการเปิด-
ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล.(รายงานการวิจัย). อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏ
อุบลราชธานี.

เอเชียน เอ็นจิเนียริง คอนซัลแตนท์ จำกัด(บริษัท) และสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๔) รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมขั้นสุดท้าย โครงการ
ฝ่ายห้วยน้ำ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ. (รายงานฉบับแก้ไข). เอกสารอัดสำเนา.

Robert E. Tyson. (๒๐๐๑). "On the River of No Returns: Thailand's Pak Mun Dam and Its
Fish Ladder". Nat. His. Bull. Siam Soc. ๔๕: ๑๘๕-๒๓๐.

World Commission of Dams. (๒๐๐๐). Pak Mun Dam Mekong River Basin Thailand. Cape
Town: Secretariat of the World Commission of Dam.